

**VŠĮ „SOCIALIZACIJOS IR DARBINIO MOKYMO CENTRAS“ ĮGYVENDINAMO
PROJEKTO „SOCIALINĘ RIZIKĄ IR SOCIALINĘ ATSKIRTĮ PATIRIANČIŲ
ASMENŲ INTEGRACIJA Į DARBO RINKĄ TAIKANT LANKSTAUS DARBO
MODELĮ“, NR. VP1-1.3-SADM-02-K-01-020**

Vyresnio amžiaus moterų ir vyrų lankstaus darbo metodai ir praktinis taikymas

MEDŽIAGĄ PARENGĖ
Doc.dr. Iona TAMUTIENĖ
Jumbo Klercq
Joan Joosten

Santrauka

Vilnius 2009

Projektas finansuojamas iš ES 2007 – 2013 metų Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 1 prioriteto „Kokybiškas užimtumas ir socialinė aprėptis“ VP1-1.3-SADM-02 priemonės „Socialinės rizikos ir socialinę atskirtį patiriančių asmenų integracija į darbo rinką“

Vyresnio amžiaus žmonės susiduria su ypatingomis problemomis darbo rinkoje. Iš vienos pusės jie turi sukaupę didelę profesinę patirtį, iš kitos pusės jie susiduria su senėjimo proceso padariniais, t.y. silpnėjančiais psichofiziologiniais procesais, kurie daro įtaką jų darbingumui ir bendrai gyvenimo kokybei. Taigi, tam tikra prasme, pagyvenusio amžiaus vyrai ir moterys yra puiki, vertinga darbo jėga, iš kitos pusės jie yra asmenys, turintys vyresniam amžiui būdingus poreikius, susijusius su greitesniu pervargimu, stresais, fizinės ir psichinės sveikatos problemomis.

Susidurdami su sveikatos problemomis, vyresnio amžiaus vyrai ir moterys, bijo prarasti darbą, nes būtent jis užtikrina socialinį ir pensijų draudimą, didesnes pragyvenimo pajamas.

Vyresnio amžiaus vyrai ir moterys daug dažniau nei kitos amžiaus grupės asmenys, turi ypatingų stresų susijusių su netektimis, nes jie dažnai praranda sutuoktinius, draugus. Jų vaikai sukuria savo šeimas ir gyvena savarankiškai. Artėjanti senatvė reikalauja nemažai dvasinių jėgų ir socialinių ryšių. Taigi, darbas jiems ypač reikalingas kaip pajamų šaltinis, kaip socialinių ryšių terpė ir, kai kuriems, gyvenimo prasmės ir pilnatvės bei vertės jausmas.

Lietuvoje nepakankamai kalbama apie pagyvenusių vyrų ir moterų poreikius, jų suderinamumo galimybes darbinėje ir privačioje srityje. Lietuvoje vyresnio amžiaus žmonės per mažai skatinami dalyvauti darbo rinkoje. Dėl neišplėto lanksčiau organizuoto darbo, neužtikrinta vyresnio amžiaus dirbančių žmonių socialinė ir darbo teisių apsauga ir dalis šių žmonių netenka galimybės pasirinkti darbą pagal jų sveikatos ir kvalifikacijos galimybes. Lietuvoje deramai nesilaikoma darbo vietos kokybės, saugos ir sveikatos darbe reikalavimų, o tai itin nepalankiai veikia vyresnio amžiaus darbuotojus. Silpna socialinė partnerystė neužtikrina atstovavimo vyresnio amžiaus darbuotojų interesams ir teisėms tiek įmonės, tiek ir valstybės lygiu.

2006 06 15 Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas orientuotas į visų darbo ieškančių žmonių poreikius, skirtus padėti susirasti darbą, padidinti darbo ieškančių žmonių galimybes įsidarbinti. Darbo rinkoje, šalia kitų asmenų (neįgalieji, baigę profesines

reabilitacijos programas, nėščios moterys ir kt.) papildomai remiami ir vyresni kaip 50-ies metų darbingi asmenys.

Darbdavys, žiūrėdamas į vyresnio amžiaus vyrus ir moteris ne tik kaip į darbo jėgą, bet ir asmenį, turėtų sudaryti galimybes šio amžiaus tarpsnio asmenims lanksčiai derinti darbinius ir asmeninius reikalus.

Mokslas yra nustatęs, kad senėjimas sukelia tam tikrus fiziologinius procesus žmogaus organizme. Vyresnio amžiaus žmonių organizmas kiek kitaip reaguoja į kintančius aplinkos veiksnius, stengdamasi prie jų adaptuotis, jis dažniau tampa pažeidžiamas šių veiksnių. Tačiau vyresnio amžiaus žmonių adaptacinės galimybės yra gerokai mažesnės negu jaunesnių asmenų, jie yra greičiau pažeidžiami.

Senstant organizmui, mažėja pagrindinių fiziologinių procesų paslankumas, pusiausvyra ir jėga. Su amžiumi silpnėja centrinės nervų sistemos aukštųjų grandžių subordinacinė įtaka žemesniosioms grandims, mažėja nervinių centrų labilumas, tačiau padidėja jų jautrumas eilei humoralinių veiksnių, pakinta centrinių ir periferinių funkcijų balansas. Neurohumoraliniai pokyčiai yra pagrindinė priežastis, dėl ko keičiasi vyresnio amžiaus asmenų psichika ir elgesys, mažėja darbingumas, trumpėja dėmesio koncentracijos laikas, pasireiškia emocinis nepastovumas ir kt. Vyresnio amžiaus asmenims netolygiai mažėja endokrininių liaukų funkcinis aktyvumas, tačiau pakyla kai kurių organų ir audinių jautrumas hormonų poveikiui. Dėl to ilgą laiką gali būti išlaikoma reikiamas hormoninis reguliacijos lygis. Su amžiumi padidėja arterinis kraujospūdis, sulėtėja širdies ritmas, sumažėja sistolinis tūris, sumažėja kraujagyslių elastingumas, didėja periferinis kraujotakos pasipriešinimas, pablogėja plaučių ventiliacijos rodikliai, mažėja plaučių gyvybinis tūris, deguonies sunaudojimas. Hemodinamikos ir kvėpavimo sistemos pokyčiai yra žymiai ryškesni vyresnio amžiaus asmenims, patiriantiems didelę nervinę ir emocinę įtampą bei stresą, dirbantiems fiziškai sunkų ir įtemptą darbą. Šiems žmonėms lėčiau pasiekiamas širdies-kraujagyslių ir kvėpavimo sistemos funkcinis maksimumas, trumpesnė jo trukmė, ilgesnis funkcinio atsistatymo periodas. Didėjant amžiui mažėja organizmo sistemų fermentinis aktyvumas, blogėja amino rūgščių, riebalinių rūgščių, angliavandenių asimiliaciniai procesai, silpnėja skrandžio ir žarnyno evakuacinė bei kepenų detoksikacinė funkcija.

Sveikatos informacijos centro duomenimis Lietuvoje daugiausia vyrų ir moterų miršta nuo kraujo apytakos sistemos ligų. 2007 m. 63, 6 proc. moterų ir 44,5 proc. vyrų mirė nuo kraujo apytakos sistemos ligų. Antroji, dažniausiai pasikartojanti mirties priežastis yra piktybiniai navikai.

Analizuojant mirties priežastis pagal amžiaus grupes, galima pastebėti, kad nuo senatvės nemiršta nei vieno procento asmenų.

Tarp 11 proc. išorinių mirtingumo priežasčių brandos ir vyresnio amžiaus asmenų grupėje savižudybė yra dažniausia pasitaikanti išorinio mirtingumo priežastis, o virškinimo trakto ligų grupėje šio amžiaus tarpsnio žmonėms dažniausia pasitaikanti mirtingumo priežastis buvo alkoholinė kepenų liga.

Profesinis sergamumas auga tiek tarp vyrų, tiek tarp moterų. Jungiamojo audinio ir skeleto-raumenų sistemos ligos sudaro diagnozuotų profesinių ligų daugumą. Antroje vietoje - nervų sistemos, trečioje - sergamumas ausies ligomis.

Analizuojant laikiną nedarbingumą pagal priežastis, galime pastebėti, kad 1000-ui apdraustųjų daugiausia atvejų teko dėl ligos (ir ši tendencija nežymiai didėja) ir dėl ligonių slaugymo.

A. Jurgelėnas, A. Juozulynas, B. Butkienė, M. Butikis, R. Savičiūtė atliko tyrimą apie gyvenimo kokybę ir amžiaus integralumą. Tyrimo metu nustatė, kad didėjant amžiui visų gyvenimo kokybės sričių vidutinės reikšmės mažėja. Tarp jaunesnių ir vyresnių žmonių yra gyvenimo kokybės disbalansas. Prasčiausią gyvenimo kokybę turi 60 metų ir vyresni žmonės. Geresnę gyvenimo kokybę yra 45–59 metų ir dar geresnę 18–44 amžiaus metų populiacijoje. Kadangi gyvenimo kokybė vidutinės reikšmės nėra aukštos, amžiaus įtaka reikšminga, senėjimo mastai dideli, todėl hipotetiškai galima teigti, kad turime reikalo su nauju reiškiniu – gyvenimo kokybės rizika.

Nors Lietuvos gyventojų vidutinė gyvenimo trukmė turi tendenciją ilgėti, tačiau ji vis dar yra žemesnė nei kitų ES šalių gyventojų, kurių gyvenimo kokybė bendru požiūriu (senbuvų šalių) yra žymiai aukštesnė.

Mokslininkės V. Kanopienė ir S. Mikulionienė (2006) teigė, kad atlikta statistikos duomenų, mokslinių tyrimų rezultatų bei konceptualiųjų ES dokumentų analizė leidžia daryti šias išvadas:

• Nors gyventojų amžiumi Lietuva kol kas yra viena jauniausių ES šalių narių, šiuo metu Lietuvoje stebimas itin spartus gyventojų senėjimo procesas, dėl kurio šio amžiaus viduryje (2050 m.) Lietuva pereis į kitą šalių grupę, kuri gyventojų senatvės lygio požiūriu užima vidurinę poziciją ES šalių kontekste. • Sutariama, kad intensyvus vyresniosios kartos gausėjimas (ypač pačių vyresniųjų) visuomenėje iš esmės keičia visuomenės demografinę ir socialinę struktūrą, gamybos, paskirstymo ir vartojimo sistemas, o sveikatos apsaugos sistemai kelia finansavimo užtikrinimo, aukštos kokybės paslaugų subalansuotos plėtros bei jų prieinamumo visiems, taip pat sveikos gyvensenos propagavimo iššūkius. • Pastaruoju metu vienaveiksmėms linijinėms gyventojų senėjimo pasekmių sveikatos apsaugos sistemai prognozėms (sparčiai didėjant pagyvenusio ir senyvo amžiaus žmonių skaičiui, ateityje nepaliaujamai augs poreikis sveikatos priežiūros ir slaugos paslaugoms, o tai gali tapti visuomenei nepakeliama našta) vis dažniau priešpastatomi subtilesni, daugiaveiksniai globos ir slaugos reikalaujančių pagyvenusių žmonių skaičiaus kaitos vertinimai (atsižvelgiantys į pagyvenusių žmonių išsilavinimo, šeimyninės padėties, aktyvumo ir kitų charakteristikų istorines tendencijas, taip pat į įgyvendinamos aktyvaus senėjimo politikos vaidmenį būsimųjų vyresniųjų kartų sveikatos būklei).

Apibendrinus Lietuvoje atliktus tyrimus apie vyresnio amžiaus vyrų ir moterų sveikatą ir bendrą gyvenimo kokybę, matome, kad senstant Lietuvos populiacijai sveikatos problemų tendencija išlieka probleminė, į ją reiks investuoti nemažų finansinių resursų. Greičiausia, ateityje dėl to gali tekti įvesti papildomas socialinio draudimo schemas, gal net dalinę pensiją, idant būtų suderinta vyresnio amžiaus žmonių, darbdavių ir valstybės poreikiai.

Mokslininkai teigia, kad viena iš socialinės gerontologijos problemų - socialinė adaptacija senų žmonių, kurių gyvenimas įgauna daug naujų nemalonių bruožų. Jie praranda ankstesnius socialinius vaidmenis, teises, netenka giminaičių, atsiskiria nuo vaikų. Tai sukelia motyvacijos kaitą, socialinių kontaktų kaitą ir interesų rato siaurėjimą, sumažėja savęs vertinimo diapazonas.

Kadangi vyresnio amžiaus grupės žmonės yra labiau pažeidžiami, jie dažnai tampa ir nusikaltimo aukomis. Pagyvenę asmenys priskiriami vienai pažeidžiamiausių, sunkiausiai išgyvenančių viktimizacijos padarinius kitų socialinių grupių kontekste.

Visuomenėje tvyro mitas, kad vyresnio amžiaus, o ypač seni žmonės anksčiau ar vėliau susirgs silpnaprotyste. Tačiau tai nėra tiesa. Kaip teigia R. Radišauskas, vyresniame amžiuje psichikos sutrikimai paprastai siejasi su galvos smegenyse vykstančiais pokyčiais. Centrinės nervų sistemos (CNS) neuronai yra

palyginti atsparūs su senėjimu susijusiam ląstelių žuvimui, *o nauji neuronai gali susiformuoti vyresniems negu 70 m. asmenims*. Todėl intensyvus CNS nervinių ląstelių žuvinimas (degeneracija) yra patologinis procesas, o ne normalaus senėjimo požymis.

Dėl CNS ląstelių degeneracijos pirmiausia sutrinka kognityvinės (pažintinės) funkcijos, lemiančios smegenų gebėjimą gauti, perdirbti, išlaikyti ir atgaminti informaciją. Didelės dalies naujesnių tyrimų rezultatai rodo, kad intelekto mažėjimas dėl amžiaus prasideda vėliau ir nėra toks smarkus, kaip buvo manoma anksčiau. Vyresnio amžiaus žmonių psichikos sutrikimai skirstomi į organinius (juos sukelia pačių smegenų patologiniai pokyčiai) ir funkcinis. Funkciniai sutrikimai dažniausiai yra įvairūs emociniai sutrikimai, juos nulemia įvairūs senyvame amžiuje patiriami stresai, kurių seni žmonės patiria tikrai daug. Visų pirma - tai įvairios netektys: netenkama bendraamžių draugų ir pažįstamų, sutuoktinių; netenkama buvusio statuso ar prestižo; reikia susitaikyti su blogėjančia fizine sveikata, mažėjančiu savarankiškumu.

Filipavičiūtė R., Jurgelėnas A., Juozulynas A., Butkienė B. tyrinėjo miesto pagyvenusių ir senų žmonių depresinės dezintegracijos lygį visuomenės sveikatos kontekste. Tyrime dalyvavo 60–99 metų 959 Vilniaus miesto gyventojai, iš jų 299 vyrai ir 660 moterų. Faktoriškos analizės metodu mokslininkai identifikavo depresiją, sveikatos bendrą būklę, socialinę sveikatą, medicinos paslaugų kokybę, bei jų visuminį ryšį. Tyrime daroma išvada, kad aukšta depresinė dezintegracija duoda pagrindo miesto pagyvenusių ir senų žmonių depresinę situaciją įvardyti sveikatos socialinės plėtros rizika.

K. Trimakas savo studijoje pateikia mokslininkų Richardo su bendraautoriais tipologiją, sudarytą remiantis atitinkamais senėjimo socialiniais/psichologiniais tyrinėjimais. Ši tipologija yra sąlyginė, tačiau realybėje pasitaiko garbaus amžiaus žmonių, kuriems vienas

iš nustatytų tipų yra būdingesnis. Šiuos tipus svarbu žinoti, norit planuoti vyresnio amžiaus žmonių darbinę integraciją.

Subrendusieji. Iš trijų prie senatvės prisitaikančių būdų tik vienas buvo sveikas ir teisingas. To būdo žmones autoriai pavadino subrendusiais. Jie daugiau ar mažiau realiai priėmė save ir savo padėtį. Jie neturėjo varžančių, kaustančių, neurotiškų konfliktų, sugebėjo pakelti sunkumus ar juos toleruoti, tinkamai išsprendė užsilikusias praeities problemas, rado pasitenkinimo dabartyje ir savimi, ir kitais. Pagal E. Eriksono terminologiją jie buvo pasiekę daugiau ar mažiau tinkamą vidinę darną, ego integraciją ir tuo įgiję ar išlaikę ramų pasitenkinimą savimi. Visa tai galima laikyti pamatiniu egzistenciniu apsisprendimu.

Apsišarvavusieji. S. Richardas veikliuosius senolius vadina apsišarvavusiais dėl to, kad jie išvystė ir išlaikė stiprią savigynos sistemą, vidinius metodus, tokius kaip veikimu ir ignoravimu, judria veikla, krutėjimu, socialiniais ryšiais nukreipti dėmesį nuo esamų ar būsimų neigiamų senatvės apraiškų ir net nuo artėjančios mirties. Tai paviršutiniškas ir laikinas prisitaikymas. Jis padeda, kol asmuo gali veikti ir judėti. Vis vien po veiklos paviršiumi slypi reali baiminės gyvenimo situacijos būseną.

Mėgstantieji sūpuokles kėdes. Pasyvumu prie senatvės prisitaikiusieji naudoja kitą būdą - gyventi kaip įmanoma patogiau, bet be ypatingų pastangų ar prisiimtos atsakomybės, vien patenkinti savo reikmes. Daugiau ar mažiau toks pats stilius buvo visą gyvenimą. Tad ir senatvėje jis nesikeičia. Pasyvumas irgi yra savotiškas gynimasis nuo bet kokio sujaudinimo, sukrėtimo.

Piktieji. Šie savo gyvenimo nepasisekimo priežastis įžiūri kituose. Kiti pakišo jiems koją ir dėl to sugadino jų gyvenimą, jų turėtas progas, pasitaikusias galimybes, trukdė jų pasisekimui ir užtikrintai laimei. Net jei ten būtų grūdas tiesos, blogiausia, kad pyktis yra užvaldęs žmogaus vidų, nuodija visą jo gyvenimą ir jo paskutinę fazę -senatvę.

Savęs neapkenčiantieji. Kaip pastarieji pyksta ant kitų, taip šie - ant savęs. Ir jie gyvenime patyrė stambių nepasisekimų arba bent taip jie mano. Ir už tai kaltina tik save, o ne kitus. Jie negali sau dovanoti už padarytas klaidas, graužiasi, puola į neviltį ar desperaciją. Senatvė jiems yra nenumaldomo apgailėjimo laikas.

Vyresnio amžiaus žmonės, kuriems labiau reiškiasi subrendusiesiems būdingos asmeninės savybės, jei tik leidžia jų fizinė sveikata yra puikūs darbuotojai, gali būti kolektyvo „išmintis ir patirtis“. Todėl turint toki darbuotoją, labai svarbu sudaryti jam sąlygas dirbti

pagal laisvą grafiką, nes pastarasis leidžia tokį asmenį tausoti ir darbuotojų kolektyvui būti apdovanotu puikiu, profesionaliu žmoniškuoju potencialu.

Darbinio aspektu apsišarvavusiesiems darbas yra ypač svarbus, jis gali būti jų prasmė ir „išsigelbėjimas“. Tokiems žmonėms lanksti darbo forma yra ypač aktuali. Ne mažiau aktualus darbas yra ir savęs neapkenčiantiems vyresnio amžiaus ir seniems žmonėms. Galimybė dirbti, nors ir minimaliu darbo krūviu tokiems asmenims yra tarsi dalis savivertės. Darbinės veiklos praradimas, jiems yra milžiniškas savęs menkinimo akstinas.

Tiek darbdaviams, tiek bendradarbiams gali kilti sunkumų su piktaisiais ir mėgstančiais sūpuoklines kėdes. Jiems reikia specialios personalo vadybos, ypač konfliktų valdymo ir darbo priežiūros. Išėjus pastarųjų atveju būtų jų sveikata atitinkantis darbo krūvis bei atlygis už suteiktą paslaugą ar produkciją, t.y. susietas su galutiniu darbo rezultatu. Šiuolaikinėje

visuomenėje žmogaus veikla ir tikslai orientuojasi ties šeima ir darbu. Darbas yra iš tų faktorių, kuris daugumai žmonių, susietai su jų tikslais ir savirealizacija, yra centrinis. Vyresnio amžiaus žmonės, nepaisant to, kad pasitaiko tokių, kurie gyvena be tikslo, dažnai dar nepasiekę pensijinio amžiaus susiduria su gyvenimo tikslo problema. Pavyzdžiui, moteris ar vyras, kurie turėjo tikslą sukurti šeimą ir užauginti vaikus, vyresniame amžiuje gali susidurti su šio tikslo nepasiekiamumu arba šis siektas tikslas sužlugo dėl skyrybų, netekties ar kitokių aplinkybių. Kita vertus, vyresnio amžiaus žmogus, kurio, kaip neretai pasitaiko, pagrindinis tikslas buvo susijęs su darbu, jausdamas artėjančią pensiją, gali susidurti su rimtomis problemomis dėl adaptacijos ir kitų resocializacijos problemų.

Vyresnio amžiaus žmonės mąstydami apie darbą dažnai jį sieja su būsimo pensijos pajamomis, kurios, jei pensinio amžiaus žmogus neturi galimybės užsidirbti iš darbo, ženkliai sumažina jo turėtas pajamas. Jei vidutinė senatvės pensija per mėnesį, turint būtinąjį stažą 2009 m. gegužės mėnesį buvo 832,24 Lt, tai vidutinis darbo užmokestis šalies ūkyje yra ženkliai didesnis - 2193,1 Lt.

Jei jauno amžiaus žmonės mažai susimąsto apie pensiją, tai artėjantis pensijinis amžius vyresnio amžiaus žmonėms yra dažna apmąstymų ir nerimo, susijusios su pajamų ir sveikatos mažėjimu, priežastis.

Atsižvelgiant į Lietuvos teisę, priešpensijinio arba vyresnio amžiaus žmonės, nors ir susiduria su sveikatos, socialinėmis problemomis neturi palankių aplinkybių motyvacijai dirbti nepilno etato krūviu, nes mokamos įmokos į Sodrą ar pensijų fondą, priklauso nuo gaunamo užmokesčio dydžio. Todėl vyresnio amžiaus žmonėms, darbo užmokestis yra aktualus ir nepilnas etatas gali būti pasirinktas tik kaip neišvengiama būtinybė. Tai susiję su nedideliu darbo užmokesčiu, kuris gana ženkliai skiriasi nuo darbo visą darbo laiką.

Kita vertus, Lietuvoje labai aktuali yra priešpensijinio amžiaus asmenų, susiduriančių su bedarbyste problema. Tyrimai rodo, kad šie asmenys ypač pesimistiškai nusiteikę ir neturi didelės motyvacijos konkuruoti darbo rinkoje. Spartūs bendri gyventojų užimtumo pokyčiai ypač veikia vyresnio amžiaus žmonių padėtį darbo rinkoje. Itin sunku įsidarbinti vyresnio amžiaus moterims. Dabartinis vyresnės kartos žmonių užimtumo lygis sudaro 55,8 proc. ir pralenkia rodiklį ES, bet yra mažesnis už bendrą šalies užimtumo lygį. Priešpensijinio amžiaus žmonių darbą, užimtumą ribojantys veiksniai:

- kompetencijos neatitikimas šiuolaikinės darbo rinkos reikalavimų;
- nusistovėjęs darbdavių neigiamas požiūris į šią žmonių grupę;
- šio amžiaus asmenims yra svetimos šiuolaikinės technologijos;
- jie nenoriai siunčiami į kvalifikacijos kursus, mokymus;
- užsienio kalbų nemokėjimas;
- nepasitikėjimas savo jėgomis ir kt.

Tyrėjai teigia, jog didelė dalis apklaustųjų iš tikrųjų galvoja ne tiek apie darbinę veiklą, kiek apie užimtumą plačiąją prasme. Pavyzdžiui, kas penktas respondentas norėtų daugiau informacijos apie kultūrą, laisvalaikį, paslaugas, kas antras - paskaitų apie sveikatą, socialinius ir kultūrinius klausimus. Tai galima iš dalies paaiškinti tuo, kad dauguma apklaustųjų nesitiki, kad vyresnio amžiaus asmenys gali sėkmingai konkuruoti atviroje darbo

rinkoje. Taigi, darome prielaidą, kad pagyvenusio amžiaus žmonės siekia aktyvumo, kurio negali realizuoti darbo rinkoje.

Lietuvoje aktualus skurdo rizikos gylis, kuris turėjo tendenciją mažėti, tuo tarpu pasaulį ištikus ekonominiai krizei, rizika tampa dar didesnė.

Analizuojant skurdo lygį, pagal gyventojų užimtumą, pastebėtina, kad didžiausias skurdo rizikos gylis yra tarp bedarbių ir pensininkų.

Vertinat vyresnio amžiaus skurdo lygį pagal gyvenamąją vietą ir kitų amžiaus grupių kontekste, galima teigti, kad skurdo rizika yra žymiai didesnė tarp kaimo žmonių. Šių asmenų skurdo rizikos gylį ženkliai sumažina socialinės išmokos. Akivaizdu, kad vyresnio amžiaus asmenis galima skirti prie rizikos grupės asmenų, kuriems reikia atitinkamų socialinių paslaugų. Kaip liudija statistika, senyvo amžiaus asmenys yra asmenys, kurie greta neįgaliųjų gavo didžiausią kiekį socialinių paslaugų namuose. Tuo tarpu priešpensinio, vyresnio amžiaus asmenys dar nėra pagrindinių socialinių paslaugų gavėjų grupėje.

Valstybės remiamos pajamos yra tik 350 lt (2009m.), darbo birža bedarbio išmoką moka ribotą laiką, o pati išmoka yra mažesnė už vidutinį darbo užmokestį. Šiuo atveju tiek vyresnio amžiaus asmuo, tiek valstybė susiduria su problema. Šalyse, kur bedarbystės nėra, pensinio amžiaus žmonės yra skatinami likti darbe ir jų užimtumas yra skatinamas, o šalyse, kurios susiduria su bedarbystės problema, vyresnio amžiaus žmonės turi konkuruoti darbo rinkoje su jauna darbo jėga. Tokiu atveju vyresniųjų apsaugai siūlomos išankstinės, dalinės pensijos, tačiau jos yra susietos su mažesniu arba didesniu pensijos dydžiu sulaukus pensinį amžių.

Dauguma mokslininkų prieina vienareikšmiškas išvadas – gyventojų senėjimas jau priverčia koreguoti išsivysčiusių šalių strateginius prioritetus bei ateityje turės dar didesnę įtaką jų socialiniam ir ekonominiam vystymuisi. Vienu svarbiausių su senstančia visuomene susijusių problemų laikomas darbo jėgos mažėjimas. Šiai problemai spręsti Europos Sąjungos šalys narės, vadovaujantis Lisabonos strategija, siekia įgyvendinti priemones, gerinančias pagyvenusių žmonių įsidarbinimo galimybes. Šiuo metu svarbiausia valstybės politikos vyresnių žmonių atžvilgiu priemonė yra Nacionalinė gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategija, kuria Lietuva įsipareigojo imtis priemonių senėjimo problemai spręsti šalies mastu. Vienas Strategijos prioritetų – priešpensinio amžiaus ir vyresnių žmonių užimtumas ir padėtis darbo rinkoje. Strategijoje pabrėžiama, kad spartūs bendri gyventojų užimtumo pokyčiai ypač

veikia vyresnio amžiaus žmonių padėtį darbo rinkoje. Esminė vyresnio amžiaus žmonių sėkmingo dalyvavimo darbo rinkoje sąlyga yra jų dalyvavimo profesiniame mokyme. Profesinis mokymas, kitos aktyvios darbo rinkos priemonės priešpensinio ir vyresnio amžiaus žmonėms mūsų šalyje vis dar taikomos nepakankamai plačiai. Vyrauja pasenęs visuomenės požiūris į priešpensinio amžiaus žmonių mokymosi būtinumą, laikomasi nuostatos, kad į jų mokymą ir prisitaikymą prie darbo rinkos investuoti neracionalu. Be to, net ir taikomos priemonės negarantuoja jiems užimtumo. Kita vertus, kai kurie ir patys priešpensinio amžiaus žmonės nenori ar jaučiasi nesą pajėgūs keisti turėtą specialybę, profesiją ar darbo stilių. Šių gyventojų integracija gali būti gana sudėtinga, kadangi jie nesiekia arba negali (paprastai dėl sveikatos būklės) dalyvauti darbo rinkoje.

Ambrozaitienė (2007) apžvelgė priešpensinio amžiaus žmonių lūkesčius pensijos atžvilgiu. Autorė teigė, kad dauguma (53%) tiriamo amžiaus gyventojų negalėjo atsakyti, kokio amžiaus sulaukę jie numato išeiti į pensiją. Kas trečias užimtasis planuoja palikti darbo rinką sulaukęs 60–64 metų. Apie 10% (34 tūkst.) darbuotojų planuoja dirbti iki 65 metų amžiaus ar kuo ilgiau, dauguma jų (60%) – vyrai. Tyrimo metu buvo gauta informacija apie šio amžiaus dirbančių ir nedirbančių gyventojų norą tęsti darbą. Daugiau nei pusė šio amžiaus gyventojų, jeigu būtų sudarytos geresnės sąlygos, pratęstų savo darbinę veiklą. Apie 70% šio amžiaus gyventojų pratęstų darbą, jei būtų galimybė patobulinti kvalifikaciją, 52% – dirbtų ilgiau, jeigu būtų pasiūlytas lankstesnis darbo laikas, 51% – sutiktų dirbuotis toliau, jeigu būtų pagerintos darbo ir sveikatos priežiūros sąlygos.

Bitinas A. nagrinėjo ES (senbuvių) pensijų sistemos reformas. Mokslininkas teigė, kad Airijoje, Nyderlanduose, Suomijoje, Liuksemburge, Portugalijoje, Austrijoje dirbantiems pensininkams numatytos padidintos pensijų išmokos. Vokietijoje didinamas išankstinių pensijų amžius ir numatoma jas panaikinti 2011 m. Suomijoje taip pat didinamas

išėjimo į išankstines pensijas amžius ir nuo 2009 iki 2014 m. numatoma panaikinti bedarbio pensiją. Danijoje 1999 m. reformos pagrindinis uždavinys - paskatinti asmenis kuo ilgiau likti darbo rinkoje, todėl sugriežtinti reikalavimai asmenims, siekiantiems pasinaudoti išankstinėmis pensijomis (didinant išėjimo į išankstinę pensija amžiu). Liuksemburge asmuo,

išėjęs į išankstinę pensiją, negali dirbti samdomo darbo. Jungtinėje Karalystėje 2003 m. reforma numatė, kad asmenys, kuriems suėjo 50 metų ir neturintys darbo, gali gauti papildomas išmokas darbo paieškoms, taip pat įsteigta vyresnio amžiaus žmonių aktyvumo skatinimo programa „Naujas susitarimas 50“ (angl. - „*New Deal 50*“). Švedijoje 1999 m. reforma skatina kuo vėliau išeiti į pensiją (vėlesnis išėjimas į pensiją sukaupia daugiau taškų, taigi atitinkamai didėja pensijos dydis), taip pat panaikintos išankstinės pensijos. Ispanijoje sudarytos sąlygos, skatinančios dirbančių pensininkų tolesnę aktyvią profesinę veiklą: garantuojama dalinė pensija, dirbantiems pensininkams pensija proporcingai didinama, jie atleidžiami nuo dalies socialinio draudimo įmokų, susijusių su bendrųjų rizikų socialiniu draudimu ir draudimu nuo nedarbo. Nauji pastarųjų metų darbo rinkos reiškiniai ir padidėjęs nedarbas privertė valstybes įvesti išankstines ir dalines pensijas. Nustatoma, kad išeinant į išankstinę pensiją pensija atitinkamai mažinama.

Lietuva neturi įvedusi dalinių pensijų ir ankstesnis išėjimas į pensiją nėra susietas su senatvės pensijos didėjimu. Atvirkščiai, susidurdama su bedarbyste, Lietuva įvedė išankstines pensijas ir jas susiejo su senatvės pensijos mažėjimu priklausomai nuo išankstinės pensijos gavimo laiko. Šiuo atžvilgiu, priešpensinio amžiaus asmenys nėra skatinami išeiti iš darbo rinkos. Lankstaus darbo formų kontekste išankstinė pensija yra nepalankus veiksnys, nes jei asmuo įsidarbina, jam išankstinė pensija nutraukiama. Kadangi nėra numatyta dalinės pensijos, tai asmuo turi sulaukti pensinio amžiaus ir tuomet jis gali gauti užtarnautą pensiją ir dirbti. Šią teisę jam garantuoja įstatymas. B.Gruževskis ir I.Blažienė, atlikę tyrimą apie Lietuvos darbo rinkos saugumą ir lankstumą, teigė, kad užimtumas ne visą darbo laiką Lietuvoje yra nedidelis. Tai neabejotinai lemia tas faktas, jog esant žemam darbo apmokėjimo lygiui šalyje, darbuotojai nėra suinteresuoti dirbti trumpesnę darbo laiką. Autoriai padarė išvadą, kad tik pensinio amžiaus dirbantieji, kurie, greta darbo užmokesčio, gauna ir pajamas iš pensijų, yra suinteresuoti dirbti ne visą darbo laiką.

Lietuvoje išankstinės senatvės pensijos skiriamos ir mokamos vadovaujantis 2003 m. lapkričio 18 d. Valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymu, kuris įsigaliojo nuo 2004 m. liepos 1 d. Skiriant ir mokant išankstines senatvės pensijas taip pat vadovaujama 1994 m. liepos 18 d. Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymu bei Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimu Nr. 1156 patvirtintais Valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatais.

Išankstinė senatvės pensija skiriama nuolatiniam Lietuvos Respublikos gyventojui, kuris *kreipimesi* dėl išankstinės pensijos dieną atitinka *visas šias sąlygas*:

- iki senatvės pensijos amžiaus jam likę *ne daugiau kaip 5 metai* (senatvės pensijos amžius vyrams yra 62 metai 6 mėnesiai, moterims – 60 metų);
- turi ne mažesnę nei *30 metų* socialinio pensijų draudimo stažą

Tai negalioja *motinoms*, pagimdžiusioms ir išauginusios iki aštuonerių metų 5 ir daugiau vaikų, bei *asmenims*, ne mažiau kaip 15 metų slaugiusiems namuose savo neįgalius (invalidus) vaikus ar vaikus, pripažintus netekusiais 60 procentų ir daugiau darbingumo (I ar II grupės invalidais nuo vaikystės arba tapusius I ar II grupės invalidais iki 18 metų), arba ne mažiau kaip 15 metų slaugiusiems neįgaliuosius, kuriems nustatytas specialusis nuolatinės slaugos poreikis (visiškos negalios invalidus). Šiems asmenims pakanka turėti *15 metų* stažą.

- Išankstinė senatvės pensija skiriama taip pat tiems, kurie *paskutinius 12 mėnesių iki kreipimosi* dėl išankstinės pensijos *buvo registruoti bedarbiais* Lietuvos darbo biržos teritorinėje darbo biržoje

Asmenims, kurie iki kreipimosi dėl išankstinės senatvės pensijos teisės aktų nustatyta tvarka buvo pripažinti nedarbingais – išankstinė senatvės pensija skiriama, jeigu jie buvo nepertraukiamai registruoti bedarbiais *paskutinius 12 mėnesių iki pripažinimo nedarbingais* ir jeigu jie, tapę darbingais, vėl užsiregistravo ir yra registruoti bedarbiais iki pat kreipimosi dėl išankstinės pensijos dienos;

- Taip pat Išankstinė senatvės pensija skirta tiems, kurie *negauna kitų pensijų* (socialinio draudimo, valstybinių, šalpos, užsienio valstybių), nuolatinį pensinio pobūdžio išmokų už darbo pobūdį (signataro rentos, artistų rentos, kompensacijos už ypatingas darbo sąlygas ir pan.), negauna pensijų išmokų pagal Pensijų kaupimo ir Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymus, netekto darbingumo periodinės kompensacijos, šalpos kompensacijos, nedarbo socialinio draudimo išmokos ar priešpensinės bedarbio išmokos;

- *nedirba* nei pagal darbo sutartį, narystės ar tarnybos pagrindu, nei savarankiškai, (t. y. neturi verslo liudijimo, nėra individualios įmonės savininkas, advokatas ar jo padėjėjas, notaras ir pan.), taip pat nėra ūkininkas ar jo partneris.

Išankstinės senatvės pensijos mokėjimas *nutraukiamas*:

- asmeniui sukakus senatvės pensijos amžių – nuo senatvės pensijos amžiaus sukakties dienos;

- asmeniui paskyrus kitą pensiją ar išmoką – nuo kitos pensijos ar išmokos paskyrimo dienos;
- asmeniui išvykus gyventi į užsienį (jeigu tarptautinėse sutartyse nenumatyta kitaip) – nuo mėnesio, einančio po to mėnesio, kurį asmuo išvyko nuolat gyventi į užsienį, pirmos dienos.

Be to, išankstinės senatvės pensijos mokėjimas *sustabdomas*, kai jos gavėjas įsidarbina pagal darbo sutartį, narystės ar tarnybos pagrindu arba pradeda savarankišką darbą (įsigyja verslo liudijimą, tampa ūkininku, individualios įmonės savininku, advokatu ar jo patarėju, notaru ir pan.).

Išankstinių senatvės pensijų mokėjimo nutraukimas susietas su pensiniu amžiumi ir darbine veikla, bei kitokiomis išmokomis. Taigi, galima teigti, kad išankstinė pensija yra priemonė vyresnio/priešpensinio amžiaus asmenų skurdui šalinti. Tačiau tai tik kraštutinė priemonė, nes asmuo žino, kad jo nuolatinė pensija, sulaukus pensinio amžiaus bus sumažinta. Kai asmuo, kuris yra gavęs išankstinę senatvės pensiją, sukanka senatvės pensijos amžių, jam *skiriama* senatvės pensija, kuri yra *mažinama* po 0,4 procento už kiekvieną mėnesį, kurį asmuo gavo išankstinę senatvės pensiją.

Vyresni asmenys turi daug patirties, ir nors tai gali būti labiau koncentruota ir sumažinama iki specifinių žinių apribojimų, kyla klausimas, kaip surasti darbą, kuris suteikia galimybę išlaikyti ir naudoti senus įgūdžius ir žinias.

Svarbu atsiminti, kad situacijos, kurios gali privesti prie blogo darbo atlikimo, gali įvykti bet kokio amžiaus žmonėms. Yra nuomonė, kad vyresni darbuotojai dirba lėčiau ir negali lengvai priimti greitų sprendimų. Vis dėlto šis poslinkis yra linkęs išsilyginti, nes vyresni žmonės yra dažnai linkę atidžiau žiūrėti į savo darbą ir padaryti daugiau teisingų sprendimų negu greitesni, jaunesni bendradarbiai.

Protinių gabumų pasikeitimai taip pat ateina su amžiumi. Vyresni žmonės galbūt negalvoja taip skubiai ir aiškiai, kadangi jie jau kartą taip elgėsi. Taip pat tokiems žmonėms studijuojami nauji dalykai gali užimti daugiau laiko. Didžioji dalis pažintinio funkcionavimo tyrinėjimų (kaip žmonės galvoja ir kaip skubiai jie tai daro) buvo atlikta laboratorijose. Kaip to pasekmė, yra daug prieinamos informacijos kokią naudą žmonės gauna (ko pasiekia) iš specifinių testų ar užduočių. Tačiau buvo atliktas nedidelis išbandymas, kad pamatyti kaip

Šitie rezultatai prisitaiko realiame gyvenime. Ypač dirbantys žmonės natūraliai vysto skirtingus įpročius, tam kad suderintų savo mokymąsi su dirbamu darbu.

Apskritai kalbant, nestabilus intelektas (toks kaip induktyvus samprotavimas, išskirtinis dėmesys, dvejopos užduotys, informacijos apdorojimas) mažėja su amžiumi, tuo pačiu kai žodinės užduotys ir žodynas (savarankiškas kalbėjimas ir posakis) pasilieka nepakitę ar net pagerėja. Užduotys, kurios priklauso nuo trumpalaikės atminties paprastai užima daugiau laiko. Vyresni darbuotojai yra linkę panaudoti savo patirtį ir kompetenciją, kai dirba ir jiems gali būti sunku dirbti su sunkumais ar painiais stimulais. Tai reiškia, kad tie žmonės turėtų manyti, jog tai yra sunkiai įveikiama užduotis, kurią jie turi atlikti (ar apmąstyti), t.y. padaryti daug skirtingų dalykų greitai arba vienu metu. Jie taip pat turėtų įsitikinti, kad yra sudėtinga dirbti apkrautoje (užimtoje) aplinkoje, kur daug kas vyksta. Jie gali kreipti mažiau dėmesio tik į tą informaciją, kuri yra tiesiogiai susijusi su užduotimi, kuri yra po ranka arba į naujas situacijas. Tai reiškia, kad naujose situacijose gali būti visko tiek daug, todėl jie nėra tikri kam teikti pirmenybę ir ką ignoruoti.

Mokymo reikalavimai vyresniems darbuotojams gali būti skirtingi. Kadangi studijos yra pagrįstos ankstesne patirtimi, todėl gali atsirasti poreikis, kad mokslas būtų labiau pagrįstas praktiškai. Yra būtina, kad nauji įgūdžiai būtų paaiškinami tokiu būdu, kuris jau yra žinomas. Pateisinimas ir logika –kodėl Jūs darote, tai ką darote—yra kur kas svarbiau už informaciją. Vyresnių darbuotojų mokymas gali užtrukti ilgiau nei jaunesnių. Todėl gali prireikti daugiau praktikos ir pagalbos. Tačiau mokslas parodė, kad galbūt nėra jokio skirtumo tarp to kaip gerai kažkas dirba, iki to kol nebuvo pasiekta mokslo kreivė.

Kiekvienas skirtingo amžiaus žmogus galvoja ir mokosi skirtingai. Šitos pažintinės funkcijos – kaip kažkas mokosi ir galvoja – labai priklauso nuo asmenybės ir nuo patirties, kurią jie sukaupe per gyvenimą. Žmonės, kurie per savo gyvenimą daug mokėsi ir praktikavosi ar kurie turėjo išsiaiškinti daugybę užduočių yra patyrę mokiniai. Jie tipiškai gali įgyti naujų įgūdžių ar lengvai pagerinti tuos, kuriuos turi. Žmonės, kurie gali būti atsparesni mokymuisi kaip vyresni suaugę yra įtraukiami į skaičių tų, kurie ne daug mokėsi oficialiai ir daug metų atlikinėjo pakankamai paprastas užduotis. Jie yra pripratę daryti tas pačias užduotis, tuo pačiu būdu ir

todėl jiems gali atrodyti sudėtinga perimti naują informaciją ar naują būdą kaip atlikti užduotis.

Atsižvelgiant į vyresnio amžiaus vyrų ir moterų sveikatos, ekonomines ir socialines problemas, su kuriomis jiems tenka susidurti ir kurias pastarieji priversti spręsti, rekomenduotina darbdaviams jų ir savo interesus derinti pasirenkant lankstaus darbo organizavimo formas. Kaip parodė užsienio šalių patirtis, būtent lankstus darbas duoda optimalią naudą ir darbdaviui, ir darbuotojui. Rekomenduotina vyresnio amžiaus vyrams ir moterims taikyti šias lankstaus darbo organizavimo formas:

- Darbas nepilno etato krūviu. Tokia lanksti darbo forma rekomenduotina pensinio amžiaus asmenims, kuomet jie gauna pensiją. Taip pat, jis rekomenduotinas vyresnio amžiaus asmenims, kurie sulaukę priešpensinio amžiaus ir turi kitų papildomų pajamų arba gauna didesnę nei minimalus darbo užmokestį.

- Darbas su laisvu poilsio režimu, t.y. darbas ir poilsis taip organizuotas, kad vyresnio amžiaus asmuo galėtų savo nuožiūra daryti poilsio pertraukas, pavyzdžiui trumpesnes ir dažniau.

- Lanksčios atostogų schemas, t.y. leisti asmenims atostogų laiką išdalinti į kelis periodus

- Darbas nepilno etato krūviu darbuotojo prašymu
- Dalinės ar periodinės pensijos derinimas su daliniu darbu
- Lanksti darbo vieta

Atsižvelgiant į vyresnio amžiaus asmenų poreikius nerekomenduotina:

- Naktinis darbas
- Suspausta darbo savaitė

Galiausia, atsižvelgiant į tyrimus, kurie rodo, kad vyresnio amžiaus žmonėms yra sunku adaptuotis, rekomenduotina vyresnio amžiaus žmonėms skirti didelį dėmesį jų apmokymui darbo vietoje, ypač kai jiems reikia adaptuotis prie naujo darbo arba naujų technologijų.